

**APIE JURGIO AMBROZIEJAUS PABRĖŽOS RANKRAŠČIO
IŽĖGIS GEOGRAPYJE IR WALENTY SZACFAJERIO
GEOGRAFIIA KRÓTKO ZEBRANA ATITIKTĮ**

**On the Correspondence between Jurgis Ambroziejus Pabrėža's Manuscript
Ižėgis Geograpyje and Walenty Szacfajer's *Geografiia krótko zebrana***

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

E-mail: jurate.pajediene@lki.lt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1542-2866>

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių kalbos sintaksė ir semantika, etnolingvistika, Lietuvos kultūros ir
bažnytinių tekstų istorija.

<https://doi.org/10.35321/all93-06>

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariama Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos geografijos vadovėliu vadinamo, išlikusio antraštinio lapo neturinčio 166 puslapių rankraščio, prasidedančio žodžiais *Ižėgis Geograpyje*, tekstų sąsaja su XIX a. I pusės Lietuvoje ypač populiariu Walenty Szacfajerio vadovėliu, atskleidžiamas žemaitiško vertimo bendrasis turinio ir struktūros atitikimas lenkiškam originalui, parodomi Pabrėžos vertime rasti pakeitimai ir papildymai.
ESMINIAI ŽODŽIAI: Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), Walenty Szacfajer (Valentas Šacfajeris) (~1778–1840), Józef Zawadzki (Juozapas Zavadskis) (1781–1838), geografijos vadovėlis, žemaitiškas vertimas.

Copyright © 2025 Jūratė Pajėdienė. Published by the Institute of the Lithuanian Language. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited. // Išleido Lietuvių kalbos institutas. Šis straipsnis yra atviros prieigos, platinamas pagal „Creative Commons“ priskyrimo licencijos sąlygas, leidžiančias neribotai naudoti, platinti ir atkurti turinį bet kokioje laikmenoje, nurodant autorių ir šaltinį.

Received: / **Gauta:** 2025-05-21. **Accepted:** / **Priimta:** 2025-10-07.

ABSTRACT

The article discusses the textual relationship between a 166-page manuscript, referred to as a geography textbook by Jurgis Ambroziejus Pabrėža, lacking a title page and beginning with the words *Ižėgis Geograpyje*, and a textbook by Walenty Szacfajer, which was especially popular in Lithuania in the first half of the 19th century. The article reveals the general correspondence between the Samogitian manuscript and the Polish original, both in content and structure, and shows the modifications and additions found in Pabrėža's translation.

KEYWORDS: Jurgis Ambroziejus Pabrėža (1771–1849), Walenty Szacfajer (Valentas Šacfajeris) (~1778–1840), Józef Zawadzki (Juozapas Zavadskis) (1781–1838), geography textbook, translation to Samogitian.

ĮVADAS

Straipsnyje nagrinėjama Jurgio Ambroziejaus Pabrėžos¹ geografijos vadovėliu vadinamo², išlikusio antraštinio lapo neturinčio 166 puslapių rankraščio, prasidedančio žodžiais *Ižėgis Geograpyje...*, ir Walenty Szacfajerio³ *Geografia krótko zebrana* (XIX a. III dešimtmetis) tekstų atitikties. Straipsnio tikslas – parodyti lenkiško originalo ir žemaitiško vertimo tekstų struktūros ir turinio atitikimą, aptarti vertime pasitaikančius pakeitimus bei galimas žemaitiškos vadovėlio versijos atsiradimo paskatas. Bendroji struktūrinė Szacfajerio *Geografia krótko zebrana* ir žemaitiško šio knygos vertimo tekstų atiktis ir keletas autorinio Pabrėžos teksto intarpų nustatyti remiantis analitiniu, gretinamuoju ir struktūrinės analizės metodais.

Straipsnį sudaro trys skyriai, juose nagrinėjama:

1. *Pabrėžos geografija* vadinamo rankraščio kilmės suvokimo istorija ir šio žemaitiško rankraščio atsiradimą XIX a. pradžioje paskatinti galėjęs kai kurių geografijos knygų, tarp kurių ir dvi Szacfajerio vadovėlio versijos – *Geografia początkowa* (1817; 1818b) ir *Geografia krótko zebrana* (1825; 1826; 1828; ?1832) – populiarumas.
2. Bendroji lenkiško originalo ir žemaitiško vertimo tekstų struktūros ir turinio atiktis.
3. Lenkiško originalo ir žemaitiško vertimo tekstų skirtumai: Pabrėžos papildymai, pakeitimai ir pastabos.

1. Rankraščio *Ižėgis Geograpyje* kilmės suvokimo istorija

Dalis gausios rankraštinės Pabrėžos kūrybos⁴ pastaruoju metu sulaukė publikavimo. Tai vienas dvasinių tekstų rinkinys⁵ ir du gamtamoksliniai veikalai: 2009–2015 m. buvo

¹Apie žemaičių pamokslininko, kunigo pranciškono Pabrėžos (1771–1849) talentus ir veiklas daugiau žr. Pacevičius, Raudytė 2023: 7–13. Vienuolinio Pabrėžos vardo rašyba dabartiniais laikais varijuoja tarp *Ambroziejus* (būdingo ir Pabrėžos darbų XIX a. II pusėje įvardijimui, žr. Kišūnienė 1972: 96) ir *Ambroziejus*. Pastarasis, Pabrėžos autografas būdingas užrašymas (plg. Kišūnienė 1972: 98, 99, 100, 102, 103), buvo populiarus XX a. tyrinėtojų darbuose (žr. ten pat: 109–111). Ritos Šepetytės (2020: 7) iniciatyva atgaivinto autentiško Pabrėžos įvardijimo laikomasi ir šiame straipsnyje.

² Plg. Tarvydas 1972: 55; Gedrimas 2003: 117; Skorupskas 2019: 9; Šepetytė 2019: 7.

³ Szacfajer (Schacfaier) (~1778–1840) – gydytojas, vertėjas, lenkų kalba parengtų geografijos vadovėlių autorius, poetas (plg. PSB).

⁴ Naujausią Pabrėžos rankraščių aprašymą žr. Raudytė 2023: 130–133.

⁵ Žr. Šepetytė, par., 2020.

paskelbtos visos trys augalų sąvado *Tayslós augumyynis (I–223⁶, 224–776⁷, 777–980⁸)* dalys, o 2019 m. – *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*⁹. Pastarąją knygą lydinčiuose straipsniuose aptariama rankraščio struktūra ir teikiamo turinio vertė (Skorupskas 2019) bei formaliosios ir kalbinės rankraščio ypatybės (Šepetytė 2019). Rankraščio kilmės originalumas juose vertinamas skirtingai: Ričardas Skorupskas (2019: 11–12) Pabrėžą vadina žemaitiškai parašyto geografijos vadovėlio autoriumi, o Šepetytė (2019: 53) teigdama, jog „[a]kivaizdu, kad Pabrėža vertė iš lenkų kalbos“, pasiremia ir ankstesniais teiginiais apie šio rankraščio kilmę: Juozo Tarvydo (1972: 57) nuomone, kad Pabrėža „turėjo po ranka lenkišką geografijos vadovėlį“, ir dar vieno tyrėjo spėjimu, kad „[k]o gero, tai nebuvo vieno kurio veikalo vertimas ar sekimas, nes neaptikta panašaus lenkiško geografijos veikalo, išleisto XVIII a. pab. – XIX a. pr., kuriame taip glaustai būtų aprašytos visų žemynų valstybės“¹⁰. Galimą rankraščio parengimo datą Pabrėžos tekstų rengėja (Šepetytė 2019: 52) sieja su jau minėto to paties klaidingai identifikuoto tyrėjo¹¹ pastebėjimu, kad Pabrėža geografiją rašęs po 1831 m. (nes rankraštyje minimas popiežius Grigalius XVI, tapęs popiežiumi 1831 m.) bei priminimu, kad ir Giedrius Subačius, remdamasis Pabrėžos rašybos raidos analize, yra linkęs manyti, kad knyga sukurta apie 1831–1834 metus¹².

⁶ Žr. Kažukauskaitė, Šepetytė, par., 2009.

⁷ Žr. Šepetytė, par., 2014.

⁸ Žr. Šepetytė, par., 2015.

⁹ Žr. Šepetytė, par., 2019.

¹⁰ Šepetytė (2019: 53) cituoja Simoną Šilinskaitę (2010: 6), bet nurodytoji citata priskirtina Robertui Gedrimui (plg. Gedrimas 2003: 120). Klaidinančios nuorodos priežastimi tapo Šilinskaitės magistro darbe „Lietuviškos geografijos terminijos raidos aspektai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Geografyje*“ pasisavintas svetimas tekstas. Šiame magistro darbe (žr. Šilinskaitė 2010: 5–15, 25, 26, 33, 34) randamas beveik pilnai perrašytas Gedrimo straipsnis „J. A. Pabrėžos geografijos vadovėlio terminai“ (žr. Gedrimas 2003: 117–132) – perrašant pašalintos tik pastabos apie Simoną Daukantą ir Lauryną Ivinskį (šie pakeitimai neatsispindi pagal Gedrimą 2003 surašytoje bibliografijoje). Tiesa, magistro darbe kelis kartus Šilinskaitė (2010: 4, 6, 18) nurodo, kad rėmėsi Gedrimo darbu ir pateikia šio autoriaus teiginių (iš Gedrimas 2003: 122, 128, 131, 132) citatų (plg. Šilinskaitė 2010: 11, 14, 15, 20).

¹¹ Šepetytė cituoja Šilinskaitę (2010: 6), bet ir ši citata priskirtina Gedrimui (žr. Gedrimas 2003: 119).

¹² Plg. Gedrimo (2003: 119) straipsnio pastraipą: *Knygoje nėra nurodyta parašymo data. J. Tarvydas mano, kad vadovėlis parašytas po 1825 m., nes jame minimas Rusijos caras Nikolajus I, kaip tik tais metais pradėjęs valdyti, ir ne vėliau kaip 1830 m., nes nuo tada Pabrėža atsidėjęs vien botanikai (Tarvydas 1972: 56). Matyt, remiantis šia nuomone, bibliografijoje irgi nurodoma, kad Pabrėžos Geografija parašyta po 1825 m. (Kišūnienė 1972: 97). Tačiau Pabrėžos geografijos vadovėlio datavimą leidžia patikslinti dar vienas svarbus faktas. Knygoje yra minimas popiežius Grigalius XVI, tapęs popiežiumi 1831 m., t. y. daug vėliau, nei Rusiją pradėjo valdyti caras Nikolajus I: Poniatow-jęćzió ira Grygaalós XVI. Gałwa bażniicys Riimyszkoosys 63. Vadinasi, Pabrėža ją parašė po 1831 m. Tai patvirtina ir rašybos analizė. G. Subačius, išnagrinėjęs Pabrėžos veikalų rašybos raidą, nustatė, kad ši knyga yra vienas pirmųjų Pabrėžos veikalų, rašytų su priebalsėmis ćź, śź ir sudvejintomis balsėmis <...>, ir linksta manyti, kad knyga sukurta apie 1831–1834 metus (Subačius 1996: 42). Nuoseklus šios Gedrimo pastraipos nuorašas (nenurodant tikrojo autoriaus) pateiktas ir jau minėtame magistro darbe (žr. Šilinskaitė 2010: 6).*

Po žemaitiško rankraščio *Ižgis Geograpyje* (toliau – PaIG) publikavimo likęs neišspręstas turinio autorystės klausimas paskatino galimo lenkiško šaltinio (ar net keletu jų¹³) paieškas. Rankraščio publikacija, teikianti perrašą ir vaizdų faksimiles (žr. Šepetytė, par., 2019), bei nauji bibliografiniai kultūrinio Pabrėžos palikimo aprašai (žr. Pacevičius, Raudytė 2023) jas palengvino.

Pabrėžos domėjimosi geografija pradžia hipotetiškai galima sieti su jo mokytojavimu Kretingos mokykloje, kur 1817–1821 m. jis dėstęs ne vien lotynų kalbą ir tikybą, bet galimai ir geografiją (plg. Gidžiūnas 1994: 69–70): žemaitiškas geografijos vadovėlio rankraštis buvo pasitelktas šios pedagoginės veiklos įrodymu (ten pat: 71–72). Dėmesingumą geografijai rodo ir išlikusios Pabrėžos bibliotekos knygos¹⁴. Arvydo Pacevičiaus ir Nijolės Raudytės parengto Pabrėžos bibliotekos katalogo skyriuje „Geografija“ (žr. Pacevičius, Raudytė 2023: 243–259) nurodomi atlasų¹⁵ ir žemėlapių rinkiniai (61 vnt.) bei keletas lenkiškų knygų – tritomis Laurencio Echardo *Dykcyonarzyk Geograficzny* (1782–1783), Evdokijaus Zabłowski *Ieografia państwa rossyskiego* (1810), Józefo Zawadzki *Geografia powszechna* (1812) bei Szacfajerio *Nowa jeografia powszechna* (1824). Šių knygų antraštės, pratarmės ir turinys byloja ne vien apie tuometinę geografijos mokslo plėtrą ir kaitą, bet ir apie geografijos leidinių populiarumą¹⁶, taigi, ir šios srities žinių (kurios sparčiai keitėsi ir dėl politinių realiųjų¹⁷) bei tam tikrų knygų poreikį. Vertinant vis kartojamus (daugiau ar mažiau atnaujintus) to meto kai kurių geografijos knygų lenkų kalba leidimus (plg. Estreicher 1878: 426) matyti, kad beveik visas populiariausias geografijos knygas Pabrėža buvo įsigijęs. Vis tik jo bibliotekoje nebuvo (nėra išlikusio?) ypač parankaus, glaustai ir patraukliai svarbiausius fizinės, politinės ir ekonominės geografijos duomenis teikiančio vadovėlio, kurį Pabrėža buvo pavadinęs „lenkiška knygele“¹⁸. Ta knygelė – tai Szacfajerio parengta *Geografia krótko zebrana podług ostatnich traktatów ułożona, na nowo przejrzana i poprawiona* (toliau – Gkz). Visi šiek tiek atnaujinami ir (ar tik) kartojami Gkz leidimai¹⁹ rodo jos populiarumą. Galima manyti, kad nežiūrint dažnai kartotų knygos leidimų, bibliofilas Pabrėža greičiausiai vis nespėdavo jos nusipirkti, tad gavęs skolon

¹³ Plg. jau minėtą Gedrimo (2003: 120) spėjimą, kad tai, ko gero, nebuvo vieno kurio veikalo vertimas ar sekimas.

¹⁴ Pacevičiaus (2023: 33) teigimu, asmeninėje bibliotekoje Pabrėža turėjęs daugiau knygų nei užfiksuota kataloge: 207 pavadinimai, 233 vienetai.

¹⁵ Apie Pabrėžos turėtus atlasus dar žr. Gedrimas 2003: 118.

¹⁶ Pavyzdžiui, Franciszeko Siarczyńskiego parengto *Dykcyonarzyk Geograficzny* pratarmėje nurodoma, kad lenkiškoji versija (su papildymais apie geografinius Lenkijos objektus) paremta Echardo žodyno 13-ojo leidimo vertimo į prancūzų kalbą 8-uoju leidimu (žr. Echard 1782: I–II).

¹⁷ Plg. Zawadzki pratarms pirmajam ir antrajam knygų *Geografia powszechna* leidimams (žr. Zawadzki 1812: IV–V, I–II).

¹⁸ Plg. Pabrėžos pastabą apie originalą: *lękyszko kningeliee padiets m. tór znoczyty ar mieszkańców, ar męszczyzn.*: ‘lenkiškoji knygelė padėtas m. turi reikšti ar *mieszkańców* [gyventojų], ar *męszczyzn* [vyrų]?’ (PaIG 49).

¹⁹ Karolis Estreicheris nurodo 7 šios knygos leidimus (penkis tuo pačiu pavadinimu – ¹1825 m., ²1827 m., peržiūrėtą ir pataisytą ⁴1828 m. ir ⁵1832 m. ir dar du kiek vėlesnius – ⁷1845 m. ir ⁸1849 m. atnaujintus, turinčius prierašą pavadinime – *Wydanie nowe* (žr. Estreicher 1878: 426). 1827 m. ir 1832 m. leidimų kol kas surasti nepavyko.

nusprendė ją per(si)rašyti žemaitiškai. Net ir dabar variant Gkz, matyti, kad knygelė turėjo būti mėgstama ano meto skaitytojų – joje glaustai pateikiamos svarbiausios politinės ir fizinės geografijos žinios apie visus penkis žemynus (Europinės dalies valstybės, tarp jų ir patekusios į Rusijos imperijos gniaužtus²⁰, aprašomos išsamiau²¹).

Prieš apžvelgiant žemaitiško vertimo atitiktį lenkiškam originalui reikia aptarti, kuris iš keleto XIX a. II dešimtmetyje išėjusių Gkz leidimų (nes tekstas juose beveik identiškas) laikytinas labiausiai tikėtiniu PaIG šaltiniu. Svarbu paminėti, kad Pabrėžos vertimas nesietinas su 4-uoju *Geografia początkowa dla pożytku uczący się młodzi podług ostatnich traktatów ułożona i powiększona. Przez W... S...*²² (toliau – Gp) 1818 m. leidimu²³. Sugretinus *Geografia początkowa* (1817; 1818b)²⁴ ir *Geografiia krótko zebrana* (1825; 1826; 1828) tekstus matyti, kad Gkz parengta Gp 1818b teksto pagrindu. Kitaip pervadintos ir knygos rengėją pilnu vardu (o ne inicialais W... S...) nurodančios *Geografiia krótko zebrana* <...> *nanowo przejrzana i poprawiona przez Walentego Szacfaiera* teksto pakeitimai žymi tik svarbių valdovų pasikeitimus (pavyzdžiui, *panuie teraz Alexander I* (Gp 1818b: 16; Gkz 1825: 16) pakeista į *panuie teraz Mikołaj I* (Gkz 1826; 1828: 16)). Nikolajaus I paminėjimą randame ir Pabrėžos tekste (plg.: *poniawo nójau Mykałojós I* (PaIG 26))²⁵, bet tokio pobūdžio pakeitimai žemaitiškame vertime būtų galėję atsirasti ir paties Pabrėžos iniciatyva. Susiaurinti Pabrėžos naudoto lenkiško šaltinio paieškos lauką tik ties Gkz leidimais leidžia korektūros klaida, kurios nebuvo Gp (1817; 1818b). Visi *Geografiia krótko zebrana* leidimai teikia 26-ių Rusijos gubernijų nuorodą (nors išvardijamos 36-ios), kurią žemaitiškame vertime pakartoja ir Pabrėža²⁶, plg.:

²⁰ Zawadzki 1811 ir 1812 m. skubotai išleistos *Geografiia powszechna* pratarinėse adresatu nurodydamas privačiai besimokantį jaunimą, šio vadovėlio poreikį grindžia teksto aiškumu ir trumpumu, nežiūrint struktūrinio knygos neišbaigtumo – joje neaprašyta Rusijos priklausomybėn patekusi Europos dalis (plg. Zawadzki 1812: III–V (kartojama *Przedmowa do edycji pierwszej*), I–II).

²¹ Plg. Skorupsko (2019: 12) teikiamą aprašo vertinimą: „Vadovėlis yra palyginti nedidelės apimties, bet aprėpia visą žemę kaip planetą. <...> [P]ateikti faktai ir žinios daugeliu atveju yra labai lakoniškos ir paviršutiniškos. <...> Knygoje akivaizdžiai pastebimas geografinio pobūdžio veiksnio – atstumo poveikis pateikiamos informacijos detalumui, išsamumui ir turinio apimčiai. Antai Europos aprašymui skiriama didesnė knygos dalis, o kitų žemynų ir juose esančių šalių aprašui – tik 50 psl.“.

²² Estreicheris nurodo keturis Gp leidimus Vilniuje – ¹:1811, ³1817, ⁴1818 – su pastaba, kad nuo 3-io teikiama atnaujinta teksto versija (Estreicher 1878: 426). Nors Gp buvo populiarūs, knygelės paminėjimai siejasi tik su to meto pedagogikos istorija: Lenkijos kultūros istorikų darbuose nurodoma, kad XIX amžiaus II dešimtmetyje Lietuvos gubernijos misionierių mokyklose geografijos mokyta(si) iš Szacfaierio *Geografia początkowa* (plg. Wiczorek 2011: 70).

²³ 3-ame Gp (1817) leidime yra nemažai užsilikusių korektūros klaidų, nebepakartotų nei 4-ame Gp leidime, nei šiek tiek atnaujintoje ir jau kitą pavadinimą turinčioje Gkz.

²⁴ 1-asis ir 2-asis Gp leidimai (žr. Gp 1811) atmestini, kaip teikiantys senesnę teksto ir faktinių duomenų versiją, kuri skiriasi ir nuo teikiamos Pabrėžos rankraštyje.

²⁵ Apie šios informacijos įtaką rankraščio datavimui žr. 12 išnašą.

²⁶ Skorupskas (2019: 20), pastebėjęs Pabrėžos rankraštyje užfiksuotą riktą, kad Rusija susidedanti iš 26 gubernijų, jį paaiškino taip: „matyt, autoriaus suklysta, nes išvardyta 36“.

Rossya dzieli się: Naprzód na 36 Guberniy urządzonych podług ustaw państwa (Gp 41818b: 16²⁷);

Rossya dzieli się: Naprzód na 26 guberniy urządzonych podług ustaw państwa (Gkz 1825; 1826; 1828: 16);

Rofsyje dalyjes Pyrmiausee i 26 góbernyjes sórieditas pagal istatimu ponistys (PaIG 27).

Ši korektūros klaida leidžia Pabrėžos vertimo originalu laikyti kažkurią iš vėlesnių (remiantis minėtu caro Nikolajaus I įvardijimu, tikėtina, kad ne 1825 m., o vėlesnes – 1826 ar 1828 m.) *Geografiia krótko zebrana* versijų. Gali būti, kad Pabrėža vertė iš Gkz 1832, bet kol kas šio knygos leidimo nei kokių duomenų apie jį nei minėtoji Estreicherio bibliografijos sąvado pastaba (plg. Estreicher 1878: 426) rasti nepavyko. Jeigu Pabrėža vertė iš Gkz 1832, tai tuomet šis Gkz turėtų pateikti tą patį tekstą kaip ir Gkz 1826 ar Gkz 1828, tik jau minint Grigalių XVI-ąjį, popiežiavusį 1831–1846 m. Kol kas Pabrėžos vertimą sieti su 1832 m. Gkz galima tik hipotetiškai, nors tai labiausiai dera su jau minėtais Subačiaus (1996: 42) ir Gedrimo (2003: 119, 132) argumentais dėl rankraščio sukūrimo datos.

2. Lenkiško originalo ir žemaitiško vertimo turinio ir struktūros atitiktis

Szacfajerio parengto vadovėlio *Geografiia krótko zebrana* ir Pabrėžos žemaitiškai surašyto šio knygos vertimo turinio ir struktūros atitiktis iliustruojama 1 lentelėje gretinamomis lenkiško ir žemaitiško tekstų atkarpomis. Knygą (o taip pat ir žemaitiškai surašytą rankraštį jos variantą) sudaro šešios dalys: įžanga ir penki skyriai²⁸, plg.:

WSTĘP; ROZDZIAŁ I. EUROPA; ROZDZIAŁ II. AZYA; ROZDZIAŁ III. AFRYKA; ROZDZIAŁ IV. AMERYKA; ROZDZIAŁ V. AUSTRALIIA CZYLI OCEANIA (Gkz 1828: 3, 10, 60, 72, 87) →

Iżęgis; Atskiris 1. Europa; Atskiiris II. Azya; Atskiiris III. Afryka; Atskiiris IV. Ameryka; Atskiiris V. Australije arba Oceanije (PaIG 1, 13, 113, 133, 162).

Lentelės skiltyse pagrečiui teikiamos abiejų kūrinių – knygos ir rankraščio – skyrių citatos: keli pradiniai ir vienas baigiamasis skirsniai. Toks gretinimas atspindi tekstų struktūros (skyrelių ir paragrafų išdėstymo) bendrumą bei turinio, faktinių duomenų atitiktį ir vertimo pažodiškumą²⁹. Gkz cituojama pagal 1828 m. leidimą (vari juojant pateiktims nurodoma ir

²⁷ Krokuvoje 1818 m. išleista Gp (ji nuo vilniškio 1818 m. Gp leidimo skiriasi kitokia paginacija ir kai kuriomis korekcijomis) šią eilutę taip pat teikia su 36 gubernijų nuoroda, plg.: *Rossya dzieli się: naprzód na 36 Guberniy urządzonych podług ustaw państwa* (Gp 1818a: 13).

²⁸ Szacfajerio knygos sandarą netiesiogiai – analizuodami Pabrėžos rankraščio tekstą – yra aptarę Tarvydas (1972: 55–56); Gedrimas (2003: 119); Skorupskas (2019: 13–35).

²⁹ Dėl vietos stokos šiame straipsnyje beveik neaptariama paties vertimo kalba – norėta tik parodyti tikslų (ar su šio kiais tokiais papildymais) Pabrėžos sekimą originalu. Pabrėžos atlikto Gkz vertimo savitumas (lyginant su kitais jo vertimais) bus aptariamas kitoje publikacijoje.

1826 m. leidime esanti užrašymo versija). Cituojant kartojamas lenkiškoje knygoje pateiktas užrašymo modelis, leidžiantis pamatyti Gkz pasviru šriftu užrašytą žodžių žymėjimą pabraukimu Pabrėžos rankraštyje. Skaitytojo patogumui perrašant citatas pusjuodžiu šriftu ryškinami papildymai, pavyzdžiui, leksinių dubletų ar paratekstinių elementų (lenkiškų atitikmenų) turinčios vertimo frazės ar žodžiai, kurių lenkišką atitikmenį Pabrėža persirašo vertime (plg.: *Wulkany czyli góry ogień wybuchające* (Gkz 1928: 10) ir **Ógnakalney** (*Wulkany arba kalnaa ógni yszdómątyijy* :) (PaIG 15)) ar žodžiai, kuriems parenka ne pažodini, bet žemaitiškajai (lietuviškajai) kalbėjimo tradicijai įprastą atitikmenį (plg.: *Wyspy* <...> **Zielonych Świątek** (Gkz 1828: 90) ir *Salas* <...> **Sekmynynys** (PaIG 166)).

Gkz ir PaIG teksto atkarpų gretinimas rodo Pabrėžos pastangas nuosekliau struktūruoti tekstą nei pateikta originale. Vertime beveik nėra sutrumpinimų (pavyzdžiui, lenkiškus Gkz trumpinius *MS.*, *z MS.* ar *m.* Pabrėža užrašo pilnais žodžiais *Miestas staliiczyinis, só miostó staliiczyinió* ar *miests* (žr. PaIG 146, 112–113)), tik lenkiška santrumpa *t. d.* teikiama trumpiniu *t. t.*, atitinkančiu žemaičių *tyn tolaus* (plg.: *Nieodzowną pomocą do nauki Geografii są karty geograficzne czyli mappy* <...> *karty-szczególne wystawiaią iednę główną część ziemi np. Azyq, lub Europę i t. d.* (Gkz 1828: 8) ir *Neatskyramó paszałpó pri moksla Geograpyjys ira łaksztaa geograpiczny arba mappas* <...> *łaksztaa ipatingyijy yszstata wyina binktoryny dali zemys: kaaptay Azyjy ar Europa, yr t. t.* (PaIG 11–12). Pabrėža buvo linkęs žodžiais užrašyti ir skaitmenis (rankraščio pradžioje buvo rašomi abu variantai, plg., pavyzdžiui, 1 lentelės skyrelyje *Ižėgis* cituojamą 6 pastraipą).

1 lentelė. Štacfajerio *Geografii krótko zebrana* vertimas Pabrėžos rankraštyje *Ižėgis Geograpyje*: lenkiško ir žemaitiško teksto atkarpų atitiktys

Gkz 1828 (1826)	PaIG
<p>GEOGRAFIIA KRÓTKO ZEBRANA PODLUG OSTATNICH TRAKTATÓW UŁOŻONA. NANOWO PRZEYRZANA I POPRAWIONA PRZEZ WALENTEGO SZACFAIERA. WILNO. JÓZEF ZAWADZKI WŁASNYM NAKLADEM. 1828.</p>	
<p>WSTĘP.</p> <p>1. GEOGRAFIIA iest opisanie ziemi na którey mieszkamy: ze względu opisuiących się w niey rzeczy, dzieli się na <i>matematyczną, fizyczną i polityczną</i>.</p> <p>2. Geografii <i>matematyczna</i> uważa ziemię iako planetę i opisuie iey postać, wielkość, obroty i t. d.</p>	<p><i>Ižėgis</i></p> <p>1. <i>Geograpyje</i> (: <u>Žemiuraszts</u>) <i>ira apraszims žemys, qt kóry giwenam: ysz wėgy</i> (: <i>wzglėdu</i>) <i>apsyraszqtiju anoiy dayktu, dalyjes qt <u>Matematycznynys Fizycznynys</u>, yr <u>Palytycznosys</u>.</i></p> <p>2. <i>Geograpyje <u>matematycznyny</u> dabo žemy kaypo pleneta, yr apraszynie jos <u>liti</u>, (: <u>postać</u>), dydóma, <u>biegius</u>, (: <u>obroty</u>) yr tyn tolaus.</i></p>

3. *Fizyczna* opis{u}ie powierzchni ziemi i ciała znajdujące się na niej.

4. *Polityczna* zawiera rozmaite podziały ziemi przez ludzi ustanowione, opisując kraje i skład ich rządu. Ta część Geografii szczególnie tu będzie celem naszej uwagi.

5. *Figura* ziemi, spłaszczonej nieco przy biegunach, jest okrągła naksztalt kuli. Ponieważ zaś powierzchnia ziemi składa się z ziemi i wody, przeto ziemię nazywamy *kulą ziemnowodną*.

6. Cały obszar kuli ziemnowodnej liczą Geografowie 9,281,910 mil kwadratowych. Z tych najwięcej zabiera woda, bo na ląd wypada tylko 3,096,000 m. k. to jest trochę więcej niż część trzecia.

p. 3–4

<...>

31. Nieodzowną pomocą do nauki Geografii są *karty geograficzne* czyli *mappy*, wyrażające nam różne części ziemi: nazwiska swe biorą od większej lub mniejszej części ziemi, którą wystawiają. I tak *karty uniwersalne* zawierają dwa półkole ziemi: *karty szczególne* wystawiają jedną główną część ziemi np. Azyą, lub Europę i t. d. *Karty generalne* obejmują całe państwa np. Hiszpanią lub inne. *Topograficzne* lub *chorograficzne* są wyobrażeniem powiatu, lub miasta. Są także *Karty żeglarskie*, na których oznaczone są morza, wyspy, skały, mielizny, i inne do wiadomości żeglarza potrzebne rzeczy. *Karty podrózne* czyli *poctowe*, na których wytknięte są drogi i stacje pocztowe w jednym lub kilku krajach. Na takowych kartach czyli mappach uważać potrzeba cztery główne strony, czyli okolice świata: *Południe* (meridies lub Sud) na dole, *Północ* (septentrio lub Nord) w górze, *Wschód* (oriens lub Est) po prawej, *Zachód* (occidens lub Ouest) po lewej ręce. Jeżeliby takowe okolice nie były oznaczone na kartach, wtenczas zwróćmy uwagę na igłę magnesową, czyli Rozetę wiatrów, na nich się znajdującą; strona, ku której koniec igły magnesowej jest zwrócony, będzie *Północ*: przeciwna tej stronie *Południem*, z prawej ręki *Wschód*, a z lewej *Zachód*.

3. *Fizyczny* aprasza pawyršzy žemys yr kunus atsyrądqćius qđ jos.

4. *Politycznoji* ózwer wayres dalis žemys par žmonis yszrastas, apraszidama szalis, sódiati ju rieda. Ta dalys Geografyjs ipatingiausió óže bus cieló musó ówogas.

5. **Stowiła** (: *Figura*) žemys, sópłokszintos byszki pri gału, ira apwali łosnaa kólka. O jogee pawyršzie žemys sósyded ysz žemys yr undyns, todiele žemy wadynas *kólko žemundynny*.

6. Cielos ertibys kólkas žemundynnyš Žemraszitojee rokóu **dewinis mylyjonus dó šzímító asztóunes deszimtis wyinatukstąty, dewinis szimtus deszimti** milu ketwyrtaynyniu. **Lydzmó 9,281.910.** – Ysz tu wysódaugieusee óžjém wqdóu, qđ žemys teprigól tyktaa 3,096,000. milu ketwyrtaynyniu, tay ira: byszki daugesny neg tretioji dalys.

p. 1–2

<...>

31. *Neatskyramó paszałpó pri moksla Geografyjs ira łaksztaa geograficzny arba mappas*, yszrožyjętys mums wayres dalis žemys: wardus sawa ym nóu dydesniosys ar mažesniosys dalyis žemys, kóryi yszstata. Yr teep *łaksztaa ózdamynnyjy* ózwer dó póskólkió žemys: // žemys: *łaksztaa ipatingyijy* yszstata wyina binktoryny dali žemys: *kaaptay* Azyjy ar Europa, yr t. t. – *Łaksztaa ógólnyijy apym cielas ponistes kt. Iszpanyjy*, ar kyta. – *Łaksztaa Topograficznyney* ar *chorograficznyney* ira pawiedó pawietas ar miasta. Ira teepogi *Łaksztaa łaywynee* (: *żeglarskie*.) kóriusy **óžžeklintas** (: **ar paznoczitas**) ira juras, sałas, óulas, seklymas, yr kyty pri žynios **yrtojaus** (: *żeglarza*) reekaliny dayktaa. – *Łaksztaa pakeleywingyijy* arba *pacztawynee*, kóriusy parodity ira kelee, yr stacyjys pacztynys wyinojy ar kelosy žemiesy. – Ađ tokees *łaksztaas* arba mapoms daboty reek ketóres binktorynes szalis, arba aplinkómus (: *okolice*) swieta. **Pyitus** (Półudnie *meridies* ar *Sud*) apacziojy. – **Sziaury** (: *Północ*, *Septentrio* ar *Nord*) auksztaa, **wyršzóu**. – **Ritaa** // **Ritaa**. (: *Wschód*. *Oriens*. ar *Est*.) ysz dešžynies **szalyis**. – **Wakaraa**. (*Zachód*. *Occidens*. ar *Ouest*) po kayrios rąkas. – Jeegó tokyi aplinkómaa nebut paznoczity qđ łaksztaas, tóukartó atkreepkem dabojyma qđ adatas magnesyš, arba qđ Rozetas wieju qđ jeys

<p>p. 8–9</p>	<p>atsyrādqčios: szalys, i kóryi gałs adatas magnesynys ira pastatits, bus <u>šziaury</u>, priszinga tay szalys <u>Pyitómis</u>. Po deszynios rąkas <u>Ritaa</u>, o po kayrios <u>Wakara</u>.</p> <p>p. 11–13</p>
<p>ROZDZIAŁ I. EUROPA.</p> <p>§. 1. <i>Położenie, granice i wielkość.</i> Leży między 35–75° szerokości północney, a 6–88° długości wschodniej. <i>Na zachód</i> graniczy z morzem atlantyckiem : <i>na południe</i> z atlantyckiem, szródziemném i czarném morzami; <i>na wschód</i> z archipelagiem, ciasniną dardanelską, z morzem Marmora, ciasniną carogrodzką, morzem czarnem, ciasniną Teodozyi, morzem azowskiem, rzeką Donem, górami uralskimi i werchoturskimi: <i>na północ</i> z morzem lodowatém północném. Powierzchnia iey wynosi 155,000 m. k.</p> <p>§. 2. Góry Pirenejskie między Hiszpanią i Francją: <i>Alpy</i> między Francją, Niemcami i Włochami: <i>Apenińskie</i> we Włoszech: <i>Karpackie</i> albo <i>Tatry</i> między Polską (t. i. Gallicją Austryacką, Węgrami i ziemią Siedmiogrodzką: <i>Wołchońskie</i> czyli <i>Waldayskie</i>, <i>Uralskie</i> i t. d. Naywyższa w Europie góra est <i>Montblanc</i> 14,793 stopy wysoka. <i>Przylądki: Nordkap</i> w norweskim Laponii, <i>Matapan</i> w Morei, <i>St. Vincent</i> w Portugalii, <i>Finisterre</i> w Hiszpanii. <i>Wulkany</i> czyli góry ogień wybuchające, <i>Etna</i> albo <i>Gibel</i> w Sycylii, <i>Wezuwiusz</i> w król. neapolitańskim, <i>Hekla</i> w Islandyi.</p> <p>p. 10</p> <p><...></p> <p><i>Turcja azyatycka</i> zawiera następne kraie:</p> <p>1) <i>Anadoli</i> czyli <i>Natoliiq</i> (<i>Lewant</i> dawniejsza <i>Mała Azja</i>), w której <i>Kiutachia</i> rezydencya Baszy, <i>Eskiudar</i> albo <i>Skutari</i>, <i>Ismir</i> czyli <i>Smyrna</i> i t. d. Wyspa <i>Cypr</i> z MS. <i>Maassa</i> (Famagusta).</p> <p>2) <i>Soryiq</i>, <i>Sorystan</i> (Syrya), w której <i>Haleb</i> czyli <i>Aleppo</i> rezydencya Baszy, <i>Damaszek</i>. Tu należy</p>	<p><i>Atskiris 1.</i> <u>Europa</u> §. 1.</p> <p><u>Pagóldims, robežee yr dydóms.</u> <i>Eu-//Europa gól tarp 35° – 75°. ertibys šziaurnys, o 6°–88° ylgibys riitynys. I wakarus robežyjes só juró atlandskyny. – I pyitus só atlandskyny tarpžemyny juomis: – I ritus só salmary, pargniuzó dardanelskyny, só juró Marmora pargniuzó Carogrodzkyny, juró jódoujy, pargniuzó Teodozyjys, juró azowskyny, ópy Donó, kałnaas uralskynes yr wierchoturskynes. – I šziaury só juró ledyny pósiaunaktyny. Pawyrskie jos óžjém 155,000. milu ketwyrtaynyniu.</i></p> <p>§. 2.</p> <p><u>Kałnaa.</u></p> <p><u>Kałnaa Pirenejskyny</u> tarp <i>Izpanyjys yr Prącyjos. Alpes</i> tarp <i>Prącyjos, Wokičiu, yr Wałaku. Ape-// Apeninskyny</i> <i>Wałakusy: Karpackynee yr Tatras</i> tarp <i>szalyis Lėku (tay ira Gallicyjys Austryackynys), Wėgru, yr žemys Siedmiogrodzkynys. – Wołchońskyne arba Waldayskyny, Uralskyny, yr t. t.</i></p> <p><i>Wysóauksščiauis Europoo kałns ira Montblanc 14,793. kórpes auksčts. Prižemee: – Nordcap</i> <i>Norweskyniee Laponyjoo: Matapan</i> <i>Moreoo. Sant. Vincent</i> <i>Portugalyjoo, – Finisterre</i> <i>Izpanyjoo. Ógnakalny</i> (: <i>Wulkany</i> arba <i>kałnaa ógni yszdómątyjy</i>;) <i>Etna</i> arba <i>Gibel</i> <i>Sycylyjoo. – Wezuwyjusz</i> <i>karalistoo neapolitanskyniee. – Hekla</i> <i>Izlandyjoo.</i></p> <p>p. 13–15</p> <p><...></p> <p><u>Tórkyje Azyanyny óžwer ateynqčzius kapus:</u></p> <p>1) <i>Anadoli</i> arba <i>Natolijy</i> (<i>Lewants, senesnioji Mažoji Azyje</i>) <i>kório Kiutachia</i> <i>bóweyne Basza, Eskiudar</i> arba <i>Skutari, Ismir</i> arba <i>Smyrna, yr t. t. – Sala Cyprós</i> <i>só miestó staličžynió Maassa</i> (Famagusta).</p> <p>2) <i>Soryjy, Sorystan</i> (: <i>Syryje</i>) <i>kórioy Haleb</i> arba <i>Aleppo</i> <i>bóweyne Basza, – Damasžeks. – Čže priigól</i></p>

Palestyna, w której m. *Jeruzalem* czyli *Solima* na 4ch pagórkach, *Gaza portowe*.

3) *Mezopotamiią* czyli *Al Dzezira* z MS. *Kara Emid* czyli *Diarbekir* nad Tygrem.

4) *Georgią Turecką* (*Satabago*) z MS. *Akalazike*.

5) *Turkomaniią* z *Kurdystanem* i *Irak Arabiią*, w której *Arserum* czyli *Erzerum* rezydencya Baszy, *Basra* czyli *Bassora* miasto składowe wszystkich towarów z Indyi i Persyi sprowadzonych do Carogrodu i przeciwnie.

O posiadłościach w *Arabii*, *Egipcie* i płacących daninę krajach *Tunis*, *Tripolis* i **Algier**, będzie mowa w Azy i Afryce.

p. 59–60

Palestyna, kórioo miests *Jeruzalem* arba *Solima* ąť ketórioms kałwoms, – *Gaza* óustynis.

3) *Mezopotamyjy* arba *Al Dżeżira* só miestó staliiczyńnió *Kara Emid* arba *Diarbekir* ąť Tigró.

4) *Georgijy Tórkyny* (*Sabatago*) só miestó staliiczyńnió *Akalazike*.

5) *Turkomanijy* só *Kurdistanó*, yr *Irak Arabyjy*. kórioo *Arzerum* arba *Erzerum* bóweyne *Basza*, *Basra* arba *Bafsora* miests **sądielinynis** (: *składowe*) wysokiu **prekiu** (: *towarów*) ysz Indyjós yr Persyjós pargabintu (: *sprowadzonych*) i Carograda, yr *priszingaa*.

Apee pasiedlibes *Arabyjo*, *Egipty* yr mokątes dooni kąpusy *Tunis*, *Tripolis* yr **Algier** bus kałba Azyjoo yr Afrykoo.

p. 112–113

ROZDZIAŁ II.

AZYA.

§. 1. *Położenie, granice, wielkość*. **Azya** leży między 42-208° dług., a 9-78° szer. *Graniczy* na zachód z Europą (*Uralem*, *Donem*), morzem Azowskiem, ciasniną *Teodozyi* (*Kaffa*), morzem czarnem, ciasniną *Carogrodzką*, morzem *Marmora*, ciasniną *Dardanelską*, morzem *śródziemnym* i *międzymorzem Suez*: na południe z morzem *Indyjskiem* i jego zatokami, na wschód z oceanem wschodnim, a na północ z morzem lodowatym, i zawiera 763208 mil kwadr. *rozległości*.

§. 2. *Góry*. We *środku* iest **pień** wszystkich *góř Bogdo Oola*, którego odnogami są *Altay*, *Mussart* i *Saińskie* góry, daley góry *Uralskie*, *Kaukaz*, *Taurus* i *Ararat*.

§. 3. *Morza*: 1) *Morze lodowate* z zatokami *białą*, *kurską*, *obską* i t. d. 2) *Morze wschodnie* czyli *spokoyne*, którego częściami są: *Archipelag północny* z zatokami *anadyrską* i *Kamczatcką*, *morze iapońskie* i zatoki *Korei*, *Whanghai* (*Morze żółte*), *Nankińska*; 3) *Ocean Indyjski*, którego częściami są: *morze Arabskie* i *Perskie*, odnogi *Arabska* (*morze*

Atskiiris II.

Azya.

§. 1.

Pagóldims, *róbeżee*, *Dydóms*.

Azyje (: **Asia**) gól tarp 42–208° ylg, o 9–78° *platiibys*. – *Róbeżyjes* i *waakarus* só *Europó* (: *Uraló Donó*) *juuró* *Azowyny*, *pargniużó* *Teodozyjy* (: *Kaffa*), *juuró* *jóudóujy*, *pargniużó* *Carogrodyny*, *juuró* *Marmora*, *pargniużó* *Dardanelyny*, *juuró* *póśiauzemyny*, yr *juurtarpió* *Suez*: i *pyitus* só *juuró* *Indyjenyny* yr jos *atkóloomis*: i *riitus* só *dydjurió* *riity*=//*tynió*: o i *śziaury* só *juuró* *ledyny*: yr *óźwer* 763,208 *miiles* *ketwyrtaynynes* *abladoos*.

§. 2.

Kałnaa.

Wydóree iř **kiukis** (: *ar* **kełms**) wysuu *kałnuu* *Bogdo Oola*, kórioo *szakoomis* ira *Altays*, *Mussarts* yr *Sajaińskynnee* *kałnaa*: *tolaus* *Kałnaa* *Uralynee*, *Kaukazós*, *Taurus*, yr *Ararats*.

§ 3.

Juuras.

1) *Juura ledyyny* só *atkóloomis* *baltóujy*, *kurskyny*, *obskyny*, yr t. t.

2) *Juura riityyny* arba **romioji** (: *spokoyne*) kórios *dalymis* ira: *Łabjuuris* (: *Archipelag*) *śziauryynis* só *atkólooms* *anadyrskyny*, *kamczatkyny*, – *juuró* *japoonyny* yr *atkólas* *Koree*, *Whanghai*, (*Juura geltoonoi*), *Nankińskyny*.

<p>czérwone), perska, bengalska, Indyjskie Archipelagi, zatoki tunkińska i Syamska, 4) Morze szródziemne. p. 60–61</p> <p><...></p> <p>§. 10. Japoniia.</p> <p>Składa się z wielu żyznych i płonnych wysp, skał i haków na wielkim Oceanie, który w tey okolicy zowie się morzem <i>iapońskiem</i>. Kray ten cały, leżący na wschodzie Azyi, ma mieć 8625 mil kwadr. obszerności i 35 milionów mieszkańców. Wszystkie wyspy pełne są przykrych i wiecznym śniegiem okrytych gór, na samey <i>Nifon</i> iest 5 wulkanów. <i>Religiia</i> panująca <i>budziska</i> (zawierająca cześć bogów indyjskich i chińskich).</p> <p>Rząd podzielony między wielu małych Xiążąt, pod naczelném zwierzchnictwem <i>Kuba-Soma</i> czyli Cesarza. <i>Dairi</i> iest głową duchowieństwa.</p> <p><i>Główniejsze wyspy są:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Nifon</i> lub <i>Nipon</i> z MS. <i>Jeddo</i>, liczy więcej miliona mieszkańców, iest rezydencją Cesarza, którego pałac ina mieć 5 godzin iazdy w obwodzie. 2. <i>Kiusiu</i> (<i>Ximo</i>), na której miasto handlowne <i>Nangasaki</i> z portem. p. 71–72 	<p>3) <i>Dyduuris Indyjenynis</i>, kório dalymis ira: <i>juura</i> <i>Arabyyny</i>, yr <i>Persyyny</i>, atkólas <i>Arabyyny</i> (: <i>juura raudonoji</i>), <i>persyyny</i>, <i>bengalyy-//galyyny</i>, <i>Indyjejynis</i> <i>Labjuuris</i>, atakas <i>Tunkinyyny</i> yr <i>Syamyny</i>.</p> <p>4) <i>Juura pósiauzemyny</i>.</p> <p>p. 113–115</p> <p><...></p> <p>X. <i>Iaponije</i>.</p> <p><i>Sósyded</i> ysz <i>daugy</i> <i>waysingu</i> yr <i>grünuu</i> <i>saľuu</i>, <i>óuľuu</i>, yr <i>kabľuu</i> (: <i>hakóu</i>) <i>át</i> <i>dydzióujó</i> <i>dyduurió</i>, <i>kórsay</i> <i>tamy</i> <i>aplinkómy</i> <i>wadynas</i> <i>juuró</i> <i>Japonyyny</i>. <i>Kaps</i> <i>tas</i> <i>ciels</i> <i>gólis</i> <i>riitusy</i> <i>Azyjys</i>, <i>tóris</i> <i>tóriety</i> <i>8625</i> <i>müiles</i> <i>ketwyrtaynyntes</i> <i>abladoos</i>, yr <i>35</i> <i>mylyjonus</i> <i>giwentóju</i>. <i>Wysas</i> <i>salas</i> <i>pyľnas</i> ira <i>boodziu</i> (: <i>przykrych</i>) yr <i>ómžynó</i> <i>snyigó</i> <i>apgobtuu</i> <i>kaľnu</i>, <i>át</i> <i>paty</i> <i>Nifot</i> <i>ira</i> <i>5</i> <i>ógna-</i> <i>kalnee</i>. – <i>Wiera</i> <i>poniawojęti</i> <i>budžinyyny</i> (<i>óžweręti</i> <i>dali</i> <i>dyiwuu</i> <i>indyjenyyniu</i>, yr <i>chinyyniu</i>). – <i>Rieds</i> <i>padalits</i> <i>tarp</i> <i>daugy</i> <i>mažuu</i> <i>kónygaykszcziu</i>, <i>po</i> <i>wyrzingóujy</i> <i>pardietówy</i> <i>Kuba-Soma</i> <i>arba</i> <i>Ciesorió</i>. <i>Dairi</i> ira <i>gaľwó</i> <i>Dwasyszkiibys</i> (: <i>duchowieństwa</i>).</p> <p><i>Galwingesniosys salas ira</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) <i>Nifon</i> ar <i>Nipon</i> só miestó <i>staličzynió</i> <i>Jeddo</i>, <i>rokóu</i> <i>daugiaus</i> <i>mylyjona</i> <i>giwentóju</i>, ira <i>boweyny</i> <i>Ciesoriaus</i>, kório <i>paľoociós</i> <i>tór</i> <i>pękes</i> <i>adiinas</i> <i>wazióutyntes</i> <i>apróboo</i>. 2) <i>Kiusiu</i> (: <i>Ximo</i>) <i>át</i> <i>kóry</i> <i>miests</i> <i>wartauns</i> <i>Nangasaki</i> só <i>óustó</i>. p. 132–133
<p>ROZDZIAŁ III.</p> <p>AFRYKA.</p> <p>§. 1. <i>Położenie, granice, wielkość</i>. Półwysep Afryki rozciąga się od 1–99° długości a 34° południowej – 37° północnej szerokości, łączy się z Azyją międzymorzem <i>Suez</i>, mającem 12 mil tylko szerokości, z innych stron, iakoto na zachód i południe atlantyckiem i etyopskiem, na wschód indyjskiem, na północ szródziemném morzami iest obłany, i ma obszernosci 531 638 mil kwadr.</p>	<p>Atskiiris III.</p> <p><i>Afryka</i>.</p> <p>§. 1.</p> <p><i>Pagóldims</i>. <i>róbežee</i>. <i>dydóms</i>.</p> <p><i>Pósausalis</i> <i>Afrykas</i> <i>traukas</i> <i>nóu</i> 1–99° <i>ylgiibys</i> o 34° <i>pyityntes</i> – 37° <i>šziaurynys</i> <i>platiibys</i>, – <i>jungas</i> só <i>Azyjy</i> <i>juurtarpió</i> <i>Suez</i>, <i>tetóreťió</i> 12 <i>miľu</i> <i>tyktaa</i> <i>platóma</i>: ysz <i>kytuu</i> <i>szaluu</i> <i>kaap</i> <i>taa</i> i <i>waakarús</i> yr <i>pyitus</i> <i>atlanckyny</i> yr <i>etiopyny</i>, i <i>riitus</i> <i>indyjenyny</i>, i <i>šziaury</i> <i>pósauszemyny</i> <i>juuromis</i> ira <i>aplyitas</i>, yr <i>tór</i> <i>abladoos</i> 531.638 <i>müiles</i> <i>ketwyrtaynyntes</i>.</p>

<p>§. 2. Grunt po większej części piaszczysty i nieobfity w wodę, pełen długich pustyń. Góry znaczniejsze <i>Xiężycowe</i> czyli habeszyańskie Alpy, <i>Atlasowe</i>, Śnieżne i w. innych.</p> <p>§. 3. Morza: morze szródziemne, atlantyckie, etyopskie, ocean indyjski z kanałem mozambickim, morze arabskie i czerwone.</p> <p>p. 72</p> <p><...></p> <p>§. 15. Pobrzeże południowe zamieszkane przez Hottentotów, lud dziki i zuchwały, i przez Europejczyków. MS. tego kraiu iest <i>Kap</i>.</p> <p>§. 16. <i>Wyspy</i>.</p> <p>I. Wyspy na wschód Afryki: 1) <i>Admiratyńskie</i>, 2) <i>Mahe</i> albo <i>Seclielles</i>, 3) <i>Komorskie</i>, 4) <i>Madagaska</i>(¹⁸²⁶)¹⁸²⁸, 5) <i>Maskareńskie</i>.</p> <p>II. Wyspy na zachód Afryki: 1) <i>S. Heleny</i>. 2) <i>Wniebowzięcia</i>, 5) <i>Gwineyskie</i>, 4) <i>Zielonego przylądka</i>, 5) <i>Kanaryskie</i>, 6) <i>Madera i Porto Santo</i>, 7) <i>Azorskie</i>, <i>Terceirskie</i> i in.</p> <p>p. 78–79</p>	<p>§. 2.</p> <p><u>Grunts.</u> –</p> <p><i>Gruunts dydziojée daliée smylytiets, yr negausós wádyńiey, pyłns yłguu gyriuu. – <u>Kalnaa</u> wayskesnyijy <u>Mienesynynnee</u> arba habeszynynys Alpas, – <u>Atlasynynnee</u>. <u>Snyiginyijy</u> (: <u>ar Snyigóutyijy</u>), yr daugis kytuu.</i></p> <p>§. 3.</p> <p><u>Juuras.</u> –</p> <p><i>Juura pósiauzemyny, atlanty-//tyny, etijopyny, dydjuris indyjenynis só kanałó mozambickynió, juura arabyny yr raudoonoji.</i></p> <p>p. 133–135</p> <p><...></p> <p>XV.</p> <p><i><u>Pakrasztiis pyityynis</u> ózgiwents par Hottentotus, (: <u>Swiets diiks</u>, yr paykaa dróusós:) yr par Europyjoonis. <u>Miestas staliíčzynis too kapa ira <u>Kap</u>.</u></i></p> <p>XVI.</p> <p><u>Salas.</u></p> <p>1) <i>Salas i riitus Afrykas: – a) <u>Admirantinas.</u> – b) <u>Mahe</u> arba <u>Secheles</u>, – c) <u>Komorre.</u> – d) <u>Madagaskar.</u> – e) <u>Maskarenys.</u></i></p> <p>2.) <i>Salas i waakarus Afrykas:</i></p> <p>a) <i>Szwętos Helenas,</i> – b) <u>Śześztyny</u> (: <u>Ascension</u>) – c) <i>Gwinejynys.</i> – d) <i>Żalojy priížemy.</i> – e) <i>Kanaryynys.</i></p> <p>– f) <i>Madera yr Porto Santo.</i> – g) <u>Azorynys</u> (: <u>Acores</u>) – <i>Terceirynys, yr kytas.</i></p> <p>p. 146</p>
<p>ROZDZIAŁ IV.</p> <p>AMERYKA.</p> <p>§. 1. <i>Położenie, granice, wielkość.</i> Leży między 210–344° długości, a 56° połud. do 80° szerokości północney. Graniczy na <i>wschód</i> z oceanem atlantyckim, na <i>południe</i> z morzem magiellańskim, na <i>zachód</i> z oceanem azyatyckim, na <i>północ</i> dla</p>	<p><i>Atskiiris IV.</i></p> <p><u>Ameryka.</u></p> <p>§. 1.</p> <p><i><u>Pagóldims, róbežee, dydóms.</u></i></p> <p><i>Gól tarp 210–344° yłgiibys, o 56° pyitynys lig 80° płatiibys <u>šziaurynys</u>. <u>Róbežyjes</u> i riitus só dydjuurió atlantynió, i <u>pyitus</u> só juuró magellanyny, i <u>waakarus</u> só dydjuurió azyjenynió, i <u>šziaury</u> diel ómžynuu snyiguu yr</i></p>

wiecznych śniegów i lodów granice niewiadome. Obszerności ma do 753000 mil kwadr.

§. 2. Góry w tej części świata są najwyższe, z tych znakomitsze *Kordeliery*, niezmierny łańcuch ciągnący się do południowej i północnej Ameryki, między którymi *Chimborasso* najwyższa na całej ziemi.

§. 3. (^{1825; 1826} **Wyspy**) (¹⁸²⁸ **Morza**):

Skandynawskie czyli ocean północny, którego częścią jest morze *Eskimo* z odnogami *Eskimo*, *Hudson*, *James* i *Baffin*: ocean *atlantycki*, ocean zachodni *Etyopski* z *brzylski* i *magiellański* morzami, ocean **atlantycki** czyli morze *południowe* z zatoką *Panama* i morzem *Kalifornii*.

p. 79

<...>

19) *La Marguarita* należy do Hiszpanii.

20) *Curassao* do Niderlandów.

C. *Bahama* czyli *wysp Lukayskich*, zostających pod zwierzchnictwem Anglików: iestto Archipelag ze 200, a według innych ze 700 wysp złożony, z tych znaczniejsze są: *Providence*, *Abako*, *S. Salvador* albo *Cai-Island* pierwszy kraj odkryty przez Krzysztofa Kolumba.

p. 87

leduu róbeżee neżynomis. – Abladoos tór i 753,000 miilu ketwyrtaynyniu.

§ 2.

Kałnaa.

Kałnaa tojy dalie swieta ira wysóaukszcžiausy, ysz tuu żęklingsnyijy Kordelieras nemieróuts (ar neyszmieróujems lęciugs traukąsis i pyityny yr sziauryny Ameryka, tarp kóriu Chimboraso wysóaukszcžiausis cieloy zemiey.

§ 3.

Sálas, yr Juuras.

Saalas Skandinawynys, arba dydjuuris sziaurynis, kóriu dalymi ira juura Eskimo só átakomis Eskimo, Hudson, James, yr Baffin: dydjuu-//juuris atlantynis, dydjuuris waakarynis Etyopynis só brazylyjyny yr magellanyny juuomis, dydjuuris Azyjenynis arba juura pyityny só aatakó Panama yr juuró Kalifornijys.

p. 146–148

<...>

19) *La Marguarita* priigól prii Hiszpanyjys.

20) *Curassao* prii Niderlandu.

C. Ysz *Bahamu* arba *saahu Lukayskyniu* pasylyiktąćziu po pardietówy Anglikuu: ira tay **Łabjuuris** (: Archipelag) ysz 200, o pagał kytuu ysz 700 *saahu sódiets*: ysz tuu wayskesniosys ira: Providence, Abako, S. Salvador arba Cai-Island *pyrmasis kaps rastasis par Krzysztofa Kolumba.*

p. 162

ROZDZIAŁ V.

AUSTRALIA CZYLI OCEANIA.

Obeymuie wszystkie wyspy morza spokojnego, leżące w części ziemi południowej począwszy od wschodu wschodnich indyjskich wysp aż do zachodniego pobraża Ameryki.

Części są następane:

1. *Nowa Hollandya*: na wschodniem iej pobrażu założyli Anglicy kolonię Zbrodniarzy i nazwali ją *Nową południową Walią*. Tu iest m. *Sidney*

Atskiiris V.

Australije arba *Oceanije*.

Apym wysas sałas juuras romiosys, gólęczioses daliey pyityniey pradiejós nóu riituu riityyniu indyjenyniu saahu ligpat waakaryny pakraszty Amerykas.

Dalis ira ateynącziosys:

1. *Naujooji Hollandyje*: qt riity-nió //nió jos paakrasztió Anglikaanausodi **Zładiejuu** (: *Zbrodniarzy*) yr pramany ję *Naujijy* pyityny *Walijy*. *Ćże ira*

<p>z wyborym portem. Wyspa <i>Norfolk</i>, bardzo żyzna, tu także należy.</p> <p>2. <i>Nowa Guinea</i> po nowey <i>Hollandyi</i> naywiększa wyspa na oceanie południowym, mieszkańcy iey dzicy składaią trzy udzielne narody, t. i. <i>Papuanów</i>, <i>Haraforów</i> i <i>Oranbadžu</i>.</p> <p>3. <i>Nowa Brytaniia</i> nasiadła podeyrzliwymi i zdradliwymi <i>Paypusami</i>, którzy trudnią się porządną uprawą i pięknymi plantacyami <i>Pisangu</i>, <i>Jamu</i> i trzciny cukrowey: w pobliżu są wyspy <i>Xiążęcia Jork</i>, <i>Sandwich</i>, <i>Portland</i>, <i>Mulgrawa</i> i inne.</p> <p>p. 87–88</p> <p><...></p>	<p>miests <i>Sidney</i> só łabgrazió óustó. <i>Sala Norfolk</i> łabaa waysi <i>Ćże teepat</i> priigól.</p> <p>2. <i>Naujoji Guinea</i> poo naujoosys <i>Hollandyjys</i> wysódydziausioji <i>sala</i> ąť <i>dydjuurió</i> pyitynió: <i>giwentojee joos diiky sóded tris sauskyres gymyniibes, tay ira, Papuanuu, Haraforuu, yr Oranbadžu.</i></p> <p>3. <i>Naujoji Brytanije</i> <i>prisiesta ispielingaas yr apgaudingaas Paypusaas kóryi darbóujes pariedky giweyny yr gražeys sodynymays Pisanga, Jama, yr nędrys cókrynys: artymiibiéé iř salas kónygykszty Jork, Sandwich, Portland, Mulgrawa, yr kytas.</i></p> <p>p. 162–163</p> <p><...></p>
<p>16. <i>Wyspy wielkonocne i Zielonych Świątek</i> maią grunt twardy i kamienisty, mieszkańcy wysp wielkonocnych są nizkiego wzrostu i długie maią uszy.</p> <p>17. <i>Wyspy Sandwich</i> maią wybórną ziemię, mieszkańcy (których liczą do 400 000) są piękney urody, koloru ciemnego, trudnią się rolnictwem, rybołóstwem i budową statków, obyczaiem europejskim. Naywyższy naczelnik tych wysp <i>Tamaono</i> przyiął obyczaiem europejskie, mowę <i>Angielską</i> i zwyczaiem, tak, iż większa część mieszkańców mówi po <i>Angielsku</i>. Ofiary z ludzi są tu we zwyżaiu, wyrwiją sobie przednie zęby w ofiarach błagałnych. Naywiększa z tych wysp <i>Owaihi</i> zaięta została przez <i>Anglików</i> w roku 1794, nie naruszając iednak dawnego rządu i religii, które dotychczas utrzymuią się.</p> <p>KONIEC.</p> <p>p. 90</p>	<p>16. <i>Salas weliikynys yr Sekmynynys</i> tór <i>gruunta kyita yr kulóuta: giwentojee sahuu weliikyniu ira žema uuglaus, yr ylgas tór ausis.</i></p> <p>17. <i>Salas Sandwich, tór łabgrazy žemy, giwentojee (: kóriu rokóu lig 400,000.) ira graksztios liityis, barwoos tómsios, darbóujes bótodarbió, žwejibó, yr bódawoony łaywuu, buudó europyniów. Wysóaukszcžiausis Wyrśzyniiks tuu saluu Tamaono priijémy buudus europynius, kalba Anglikyny yr buudus teep, iog dydesnioji dalys giwentojuu kalb anglikyszkaa.</i></p> <p><i>Apieras ysz žmoniu ira cze papratymy, ysztrauk sau priuszakynius dqtis apieroosy małdaujęćiziosy. Wysódydzioji ysz tuu saluu Owaihi ózimta palyka par Anglikus mety 1794. neóžkabawojet wyinok senojy rieda yr wieroos, kórios ligšziolayka tóres.</i></p> <p><i>Pabąga.</i></p> <p>p. 166</p>

3. Pabrėžos rankraščio neatitikimai originalui: apsirikimai, pakeitimai, papildymai

Gretingas Szacfajerio Gkz tekstą ir Pabrėžos surašytą vertimą randami trejopo pobūdžio originalo neatitikimai: klaidos, taisymai ir papildymai.

Apsirikimo klaidų nėra daug, jos keleriopos: retkarčiais Pabrėža apsirinka perrašydama geografinių objektų pavadinimus – praleidžia pasikartojančios šaknies žodžius (žr. 1 pavyzdį), suklysta taisydama pasikartojančius geografinių objektų pavadinimus (2 pavyzdys) ar vietoj reikiamo žodžio ar skaitmens pakartodama greta esantį užrašymą ar jo dalį (3 ir 4 pavyzdžiai), plg.:

- (1) *Na Ocean Indyyski, do którego należą: Kanał mozambicki, morze **arabskie** i **perskie** z zatokami **arabską, perską, bengalską, syamską, tonkińską, i indyjskim Archipelagiem** (Gkz 1828: 7). →
I Dydjuri Indyiskyni, pri kório prigól: Kanał ar Griowis mozambickynis, jura **arabyny**, yr **perskyny** só atakomis bengalskyny, syamskyny, tunskyny, yr indyiskyny sałjuró (PaIG 8).*
- (2) *a) Smoleńsk nad **Dnieprem**, b) Drohobuz, także nad **Dnieprem** (Gkz 1828: 17). →
a) Smolensk ąť **Dniepró**, b.) Drohobuz teepat ąť **Dniestró** (PaIG 28).*
- (3) *Królestwo Niderlandzkie. Graniczy na północ i zachód z morzem północnem, na południe z Francýą, **na wschód** z Niemcami. <...> Religii. Różne wyznania iednostayney doznaią rządu opieki, lecz na północy reformowana, a **na południu** katolicka, są religiią większey części mieszkańców (Gkz 38). →
Karaliiste Niderlandyny. Róbeeżyjes i sziaury yr waakarus só juuró sziauryny, i pyitus só Francýjy, **i riitus** só Wookitees. <...> Wiera. Wayry yszpażynyymaa wynokios datyrdyniee rieda apiekas, bet i sziaury parmaynitoosys (: reformowaney³⁰) o **i riitus** katalykyszkoosys, ira wieras dydesniooji dalys giweentoju (PaIG 71).*
- (4) *IV. Wielkie Xiystwo Fińskie czyli Finlandya 3 maiąca **4608** mil kwadr. traktatem W Frydrychshamie **1809** roku ustąpione przez Szwecýą, dzieli się na 8 guberniy (Gkz 1828: 21–22). →
IV. Dyde Kónygayksztiste. Finskyny arba Finlandyja tóręti **4809**. miles ketwyrtaynynes rooty Frydrychshamy **1809**. metusy pastópita par Szwecýjy, dalyjes i 8. gubernnyjes (PaIG 39).*

Žemaitiško užrašymo dydjuuris Azyjenynis neatitiktis verčiant 1828 m. ir ankstesnių Gkz leidimų frazę *ocean atlantycy* vertintina dvejopai: kaip ženklas apie šios klaidos nebuvimą 1832 m. Gkz leidime arba rodyti Pabrėžos atidumą faktinei verčiamo teksto informacijai (žr. 5 pavyzdžio paryškinimus ir komentarus):

- (5) *ocean **atlantycy**, ocean zachodni Etyopski z brązylskiém i magiellańskiém morzami, ocean **atlantycy**³¹ czyli morze południowe z zatoką Panama i morzem Kalifornii (Gkz 1828: 79). →*

³⁰ Pabrėžos rankraštyje matomas taisymas rašant *reformowaney* (ey užrašyta vietoj a?).

³¹ Ši klaida vėlesniame gerokai atnaujintame Gkz (1845: 107) ištaisyta: *ocean Spokojny*. Gali būti, kad šios klaidos jau nebuvo likę ir 1832 m. leidime (tokiu atveju, tai būtų vienas iš papildomų ženklų, kad Pabrėža naudojosi 1832 m. Gkz).

dydjuujuuris **atlantynis**, dydjuuris waakarynis Etyopynis <...>, dydjuuris **Azyjenynis**³² arba juura pyityny só aatakó Panama yr juuró Kalifornijys (PaIG 146–148).

Taisymai vertime yra dvejopi. Vienuose Pabrėža rašosi pastabas, kilusias dėl teksto supratimo (žr. 6 pavyzdį) arba svarsto, kuris iš užrašomo leksinio dubleto narių būtų tinkamesnis (7–8 pavyzdžiai), plg.:

- (6) *Królestwo Portugalskie. Graniczy na północ i wschód z Hiszpaniiq, na południe i zachód z morzem atlantyckim, i ma rozległości 1656 mil kwadr, a ludności 3,683,000 m. Rzeki znaczniejsze: Minho, Duero, Tog, Gwadiana* (Gkz 26). → *Karaliiste Portógalskyny. Róbežyjes i šziaury yr saulieteki so Hiszpanyjy, i pyitus yr wakarus só juró atlantyckyny: yr tór abladoos 1656 miiles ketwyrtaynynes: o swietingóma 3,683,000 giwentoju (ar wiryszku: nes lękyszkoó kningeliee padiets m. tór znoczyć ar mieszkańców, ar męszczyzn.?) Ópis wayskesniosys: Minho, Duero, Tag, Gwadiana* (PaIG 49).
- (7) *V. Xięstwo Łukieskie ma 23 mile kwadr. 120000 mieszkańców, należy do Xiężney Maryi Ludwiki owdowiałey królowey Hetruryi, MS. Lucca nad rzeką Serchio* (Gkz 33). → *V. Kónygayksztiieste Łukieskyny: tór miilu ketwyrtaynyniu 23. yr 120,000. giweentoju, priigól prii Kónygayksztienys Maryjos Ludwikas apsynaszliejósys (: ar geriaus apnaaszlintos) karalienys Hetrurijos, Miests staliiczyynis Lucca qt ópy Serchio* (PaIG 62).
- (8) *inne miasta są Kozienice, Solec nad Wisłą z zamkiem starożytnym* (Gkz 24). → *kyty miestaa ira Kozienice, Solec, qt Wisló só Raktó (: ar geriaus pyly) sendyinyny* (PaIG 44–45).

Kito tipo autoriniai intarpai teikia enciklopedinio (informacinio) pobūdžio pastabų, ir tuo pačiu parodo, ką Pabrėža tuo metu aiškino papildomai ir užsirašinėjo paraštėse, kad vėliau nekiltų abejonių jam pačiam, o gal ir būsimiems skaitytojams (ar klausytojams, jei žemaitiškasis nuorašas būtų buvęs rengiamas dėl geografijos pamokų).

Vertime yra keturi, raidėmis (*a*), (*: c :*), (*d*), (*e*)³³ pažymėti intarpai, paraštėse aiškinantys sąvokas *amtas*, *svaras sterlingų*, *diecezija*, *šakalas* (žr. PaIG 89, 101, 103, 123) – šios informacinio pobūdžio pastabos³⁴ neturi lenkiško teksto atitikmens. Jos parodo Pabrėžos kruopštumą ir palyginus negausų jam neaiškių dalykų kiekį (plg. 2 lentelėje pateiktas Pabrėžos papildymų atkarpas).

³² Pabrėža greičiausiai tai irgi suvokė kaip *wschodni Ocean* czyli *spokoyny* (plg. Gkz 1828: 7, 19), kuri rankraščio pradžioje buvo įvardijęs dar ir *didžiuoju saulėtekiniu ar rytiniu arba ramiuoju didjūriu*, plg.: *dydiji saulietekyni (ar rityni) Dydjuri arba romóuji; ónt Dydjurió ritynió* (PaIG 9, 34).

³³ Šių pastabų eiliškumas PaIG nenuoseklus – pastabos, pažymėtos *b* raide, Pabrėžos rankraštyje nėra.

³⁴ Dėmesį į tai, kad Pabrėža atskirai pateikia pastabą apie šakalus yra atkreipęs ir Skorupskas (2019: 29).

2 lentelė. Pabrėžos papildymai žemaitiškame *Geografiia krótko zebra*na vertime (keleto Gkz ir PaIG teksto atkarpų sugretinimas)

Gkz 1828	PaIG
<p>Tu należy także 1) <...></p> <p>3) Dotychczas wielk. Xięstwa hask, amty: <i>Alzenau, Amorbach, Miltenberg</i> i <i>Henbach</i>. 4) Dotąd fuldayskie amty: <i>Briückenau, Hammelburg, Weihers</i>, 5) Część byłego fr. departamentu <i>Mont-tonnere</i> i <i>niższego Renu</i>, MS. <i>Zweybrücken</i>.</p> <p>p. 47</p>	<p>Ćže priigól teypogi 1) <...></p> <p>3) <i>Ligsziulayku dydios kóny-gayksziistys haskynys amtaa: <u>Alzenau</u>, <u>Amorbach</u>, <u>Miltenberg</u>, yr <u>Henbach</u>.</i></p> <p>4) <i>Ligtoł fuldayskynee amtaa: (a): <u>Brückenau</u>, <u>Hammelburg</u>, <u>Weihers</u>.</i> 5) <i>Dalys bówósiojy francuzyny departamenta <u>Mont-tonnere</u>, yr <u>žemojy Rena</u>, miests staliičžynis <u>Zweybrücken</u>.</i></p> <p>(a) Amts (: <u>Amt</u>), ira kaps žemys, łosna musó Pawieta, tóris keleta Parakwyju.</p> <p>p. 88–89</p>
<p>Tu należy wyspa <i>Anglesea</i>, na której bogata kopalnia miedzi, przynosząca do roku 3000000 funt. szterlingów.</p> <p>p. 53</p>	<p>Ćže priigól sala <u>Anglesea</u>, qł kóry naudinga kaasiba waary atneszqti par meta 300,000 <u>swaru szterlingu</u> (: c :)</p> <p>(: c :) Swars Szterlingu liigynas šžešžymys róblems sydabrynems.</p> <p>p. 101</p>
<p>Podział. I. <i>Królestwo Duńskie</i>, wyiawszy Xstwa, dzieli się na dyecezye, iakoto: <...>.</p> <p>p. 55</p>	<p><u>Dalmibe</u>. I. <u>Karaliiste Danyjyny</u>, yszjémós kóny-gaysziistes, dalyjes i <u>Diecezyjes</u>, (d) kayp tay: <...>.</p> <p>(: d :) Dijecezyje cze tóu pati znooczyi, kóu Prawincyje.</p> <p>p. 103</p>
<p>§. 4. <i>Arabiia</i>. <...></p> <p><i>Płody tego krain są: naylepsze konie, dzikie osły, wielbłądy, bawoły, owce, lwy, tygrysy, szakale i t. d., ryż, manna, cukier,</i></p>	<p>IV. <u>Arabyje</u>. <...></p> <p><u>Waysee too kqpa</u> ira: <i>wysógeriausy arkee. – medynyijy asyłaa, Werbludaa, Bawoolaa, Awis, Lawaa, Tygrysa, Szakaale, (e), yr t. t. Rižee, Manna, Cókrós, Wins,</i></p>

wino, bawełna, kawa, mirha, aloes, kadzidło,
sól, żelazo, ołów i różne kamienie.

p. 65–66

*bowelny, kawa, mirra, Alisós (: aloes) kodila,
dróska, gelžys, szwėns, yr wayry akmenis.*

**(e) Szakaalis ira keystys wyłka,
wadynams lotiinyszkay pagał Linneusza
Canis aureus, płauka geltonaa raudona,
par dyina kawojės gyriosy arba tarp kałnu,
bet naktymis strosznas yszkadas dara.**

p. 121, 122–123

Tekstų gretinimas atskleidė ir du nedidelės apimties intarpus, susijusius su Pabrėžos žemaitiškumo ir pilietiško nuostatomis.

Europos kalbos Gkz aprašomos išskiriant 11 pagrindinių kalbų grupių. Į 9-ą kalbų grupę patenka latvių ir lietuvių kalbos, plg. §. 10. *Języków głównych liczą iedenascie: <...> 9) Lotewski i Litewski <...>* (Gkz 1828: 12). Pabrėža sukeičia latvių ir lietuvių kalbas vietomis, o prieš jas dar papildomai įrašo, kad tarp šių *Lyizówiu* yra dar ir *Żemaytynis* ‘žemaičių kalba’, plg.: §. 10. ***Lyizówee***. *Lyizówiu binktoryniu rokóu wyinóulyka. <...> 9.) Żemaytynis, Lyitówynis, yr Łatwyszkasis. <...>* (PaIG 19–20) (pilnas citatų pateiktis žr. 3 lentelėje).

Rusijos, vertime vadinamos *Ciesoryje Rofsyiskyny*, ordinų sąrašą Pabrėža papildo dviem populiariais Lenkų karalystės garbės ženklais, kurie Gkz ir PaIG nurodomi tolimesniame knygos skyriuje *Królestwo Polskie* → *Karaliste Lėkyszkoji* – tai Baltojo Erelio ir šv. Stanislovo ordinais, buvę ir Abiejų Tautų Respublikos apdovanojimais (plg. 3 lentelėje pateiktas citatas iš Gkz 1828: 16, 24 ir PaIG 27, 44).

3 lentelė. Intarpai *Geografia krótko zebrana* vertime, rodantys Pabrėžos žemaitiškumo ir pilietiško nuostatas

Gkz 1828 (1826)	PaIG
<p>§. 10. Języków głównych liczą iedenascie: 1) <i>biskayski</i>, 2) <i>Szkockoirycki</i> (celtogaulski), 3) <i>Cymbryyski</i>, 4) <i>fiński</i>, 5) <i>grecki</i>, 6) <i>łaciński</i>, z kórego poszły: włowski, hiszpański, francuzki i inne: 7) <i>Arnautycki</i> czyli <i>Albański</i>, 8) <i>Germański</i> w Niemczech z dyalektami angielskim, duńskim, szwedzkim, hollenderskim i t. d. 9) <i>Lotewski</i> i <i>Litewski</i>, 10) <i>Słowiański</i> nayob-</p>	<p>§. 10.</p> <p><i>Lyizówee</i>.</p> <p><i>Lyizówiu binktoryniu rokóu wyinóulyka.</i></p> <p>1.) <i>Biskayskynis</i>. – 2.) <i>Szkockoiryckynis</i> (celtogaulskynis). – 3.) <i>Cymnbryiskynis</i>. – 4.) <i>Finskynis</i>. – 5.) <i>Grekynis</i>. – 6.) <i>Lotinyszkasis</i>, ysz kório paejy: <i>walakyszkasis</i>, <i>hiszpanskynis</i>, <i>prączuzynis</i>, <i>yr kyty</i>. – 7.) <i>Arnaućkynis</i> arba <i>Albanskynis</i>. – 8.) <i>Germanskynis</i> <i>Wokicziusy só keystymis angelskynió, dun-</i></p>

<p>szerniejszy ze wszystkich: główniejsze dyalekty jego są: Rosyjski, Polski, Czeski i t. d. 11) <i>Turecko-tatarski</i> w Turcyi, Krymie i t. d. a prócz tych <i>Żydowski</i> i <i>Cygański</i>.</p> <p>p. 12</p>	<p><i>skynió, żwiedynió, holenderskynió, yr. t. t. – 9.) <u>Żemaytynis</u>, <u>Lytówynis</u>, yr <u>Łatwyszka-sis</u>. – 10. <u>Słowianskynis</u>, wysóercziausis óż wysus: binktoringesniosys jo keystis ira: <i>Rofsyiskasis, Lėkyszskasis, Czeskasis</i>, yr t. t. – 11.) <u>Tórkyszkaa-tatarynis</u> <i>Tórcyjoo</i>, Krymy yr t. t. – apar tu <u>Żidyszskasis</u>, yr <u>Cygonysz-kasis</u>.</i></p> <p>p. 19–20</p>
<p><i>Cesarstwo rossyyskie</i>. <...></p> <p><i>Herb państwa</i>. Orzeł czarny dwóygłowy ze dwiema koronami w polu złotem.</p> <p><i>Ordery</i>. Św. Andrzeia, św. Katarzyny, św. Włodzimierza, św. Alexandra newskiego, św. Anny i św. Jerzego.</p> <p>p. 14–16</p>	<p><u>Ciesoryje Rofsyiskyny</u>. <...></p> <p><u>Żimie ponistys</u>. <i>Erelis jóudasis dwygalwis só dwym karunym lauky auksa.</i></p> <p><u>Żėklaa</u>. (: <i>Ordery</i>). <i>Szwęta Ęndriejaus, Szw. Kotrinys, Szw. Władimira, Szw. Alexędras newskyny, Szw. Onos, yr Szwęta Jórgy, Szw. Stanisłowa, Erelis baltojy, yr t. t.</i></p> <p>p. 23–27</p>
<p>§. 2. <i>Królestwo Polskie</i>.</p> <p><...></p> <p><i>Herb Królestwa</i> Orzeł biały w polu czerwonym, na piersiach orła czarnego dwóygłowego.</p> <p><i>Ordery</i>. Orła białego, sw. Stanisława na 4 klasy podzielony, tudzież krzyż wojskowy za zasługi wojenne dawany, dzielący się na trzy klasy.</p> <p>p. 22–24</p>	<p><u>Karaliste Lėkyszkoji</u>.</p> <p><...></p> <p><u>Żiimie karalistys</u> (: <i>Herb</i>.)</p> <p><i>Ereelis baltasis ruumiee raudoonoo qt kruutyny ereely jóudoojy dwygaalwy.</i></p> <p><u>Żėklaa</u>. <i>Ereely baltojy, – Szwęta Stąnsłowa i keetóres atmaynas padalits, teepogi Kriižiós karionynis óż zastugas (: <u>ar Nóupełnus</u>) karionynius dawyniejem, pasydalyjis i tris atmaynas.</i></p> <p>p. 40–44</p>

IŠVADOS

Išlikusio antraštinio lapo neturintis 166 puslapių Pabrėžos rankraštis, prasidedantis žodžiais *Ižėgis Geograpyje*, teikia žemaitišką XIX a. I pusėje Vilniuje Zawadzkiego spaustuveje ne kartą išleisto Szacfajerio geografijos vadovėlio vertimą. Sisteminiis žemaitiško rankraščio

teksto gretinimas su skirtingų Szacfajerio vadovėlio versijų – *Geografia początkowa* (1817; 1818b) ir *Geografiia krótko zebrana* (1825; 1826; 1828) – tekstais rodo Pabrėžos vertimo šaltiniu buvus vėlesniąją versiją, leistą pavadinimu *Geografiia krótko zebrana*. Labiausiai tikėtina, kad Pabrėža savo rankraštyje *Iżęgis Geograpyje* žemaitiškai surašė 1828 m. arba bibliografijos sąvaduose minimo, bet kol kas nerasto, kelis nuspėjamus pakeitimus galėjusio turėti 1832 m. leidimo *Geografiia krótko zebrana* tekstą. Pabrėžos vertime esantys keli neatitikimai 1828 m. Gkz leidimui leidžia numanyti, kad 1832 m. leidime būtų kitaip surašyti kai kurie istoriniai (pavyzdžiui, 1831 m. popiežiumi tapusio Grigaliaus XVI-ojo įvardijimas) ar geografiniai duomenys (pavyzdžiui, ištaisyta *ocean atlantycki* paminėjimo vietoj *ocean Spokojny*, kurį Pabrėža vadina *dydjuuriu Azyjenyniu* arba *dydžiuoju saulietekyni (ar) rityniu*, klaida).

PaIG sugretinimas su *Geografiia krótko zebrana* tekstu patvirtina ankstesnių tyrėjų – Subačiaus (1996: 42) ir Gedrimo (2003: 119, 132) – nuomonę, kad Pabrėžos rankraštis *Iżęgis Geograpyje* sukurtas XIX a. 4-o dešimtmečio pradžioje.

Vertimas gana pažodinis, nes Pabrėžai reikėjo susikurti naują terminiją, o ir enciklopedinis *Geografiia krótko zebrana* teksto pobūdis reikalavo tikslumo verčiant. Pabrėža buvo atidus, retai klydo, taisė netikslumus, gerino teksto pateikimą. Vertimo sugretinimas su originalu rodo keletą autorinio Pabrėžos teksto intarpų. Jie trejopo pobūdžio: tai informacinės pastabos apie kelis žodžius (*amtas, diecezija, svaras sterlingų, šakalas*) bei kitaip suprantamo tautinio – žemaitiškojo – identiteto (verčiant Europos kalbų sąrašą papildomai įrašoma žemaičių kalba) ir pilietinio identiteto (*Ciesoryjes Rofsyiskynys* ‘Rusijos Ciesorystės’ apdovanojimų sąrašas papildomas dviem to meto Lenkų karalystės apdovanojimais – Baltojo Erelio ir šv. Stanislovo ordinais, buvusiais Abiejų Tautų Respublikos garbės ženklais) nuostatų deklaravimas.

Nustatyta rankraščio *Iżęgis Geograpyje* sąsaja su vertimo šaltiniu buvusia *Geografiia krótko zebrana* teikia naujų žinių apie žemaitiškos ir lietuviškos pedagogikos tendencijas XIX a. III–IV dešimtmečiais ir atveria naujų galimybių to laikotarpio Pabrėžos leksikos, rašybos ir terminijos nagrinėjimui.

ŠALTINIAI

Gkz 1825: [Szacfajer Walenty, par.] *Geografiia krótko zebrana podług ostatnich traktatów ułożona* [Geography Briefly Collected and Arranged According to the Latest Treatises], nanowo przejrzana i poprawiona przez W. Szacfaiera, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem.

Gkz 1826: [Szacfajer Walenty, par.] *Geografiia krótko zebrana podług ostatnich traktatów ułożona* [Geography Briefly Collected and Arranged According to the Latest Treatises], nanowo przejrzana i poprawiona przez W. Szacfaiera, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem. Prieiga internete: <https://polona.pl/item-view/50689e75-d0b5-4592-b80f-f61dfe6960aa>.

- Gkz 1828: [Szacfajer Walenty, par.] *Geografiia krótko zebrana podług ostatnich traktatów ułożona* [Geography Briefly Collected and Arranged According to the Latest Treatises], nanowo przejrzana i poprawiona przez W. Szacfaiera, Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem. Prieiga internete: <https://polona.pl/item-view/0acbddd8e-11a4-4839-9ee8-39041e14228d>.
- Gkz 1845: [Szacfajer Walenty, par.] *Walentego Szacfajera Geografia krótko zebrana* [Walenty Szacfajer's Geography Briefly Collected], wydanie nowe, podług ostatnich traktatów ułożone, przejrzone i poprawione, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego. Prieiga internete: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/89874/edition/69163>.
- Gp 1811: S[zacfajer] W[alenty] ²1811, {*Geografia początkowa dla pożytku uczącej się młodzie podług ostatnich traktatów ułożona i powiększona* [Introductory Geography for the Benefit of Young Learners, Arranged and Expanded According to the Latest Treatises], przez W... S..., wyd. 2., Wilno 1811 Zawadzki}. Prieiga internete: <https://polona.pl/preview/feca5d42-9ba1-4bb6-a1b8-497af3130465>.
- Gp 1817: S[zacfajer] W[alenty] ⁽³⁾1817: *Geografia początkowa dla pożytku uczącej się młodzie, podług ostatnich traktatów ułożona* [Introductory Geography for the Benefit of Young Learners, Arranged and Expanded According to the Latest Treatises], wydanie trzecie, znacznie przerobione i poprawione, przez W... S... w Wilnie nakładem. i drukiem J. Zawadzkiego. w Wilnie i Warszawie. w Xięgarniach tegoż.
- Gp 1818a: S[zacfajer] W[alenty] ³1818: *Geografia początkowa dla póżytku uczącéy się młodzie, podług ostatnich traktatów ułożona* [Introductory Geography for the Benefit of Young Learners, Arranged and Expanded According to the Latest Treatises], wydanie trzecie, znacznie przerobione i poprawione przez W... S... w Krakowie, w drukarni akademickiéy 1818.
- Gp 1818b: S[zacfajer] W[alenty] ⁴1818: *Geografia początkowa dla pożytku uczącej się młodzie, podług ostatnich traktatów ułożona* [Introductory Geography for the Benefit of Young Learners, Arranged and Expanded According to the Latest Treatises], wydanie czwarte nanowo przejrzone i poprawione przez W... S..., w Wilnie nakładem i drukiem Józ. Zawadzkiego, w Wilnie i Warszawie. w Xięgarniach tegoż 1818. Prieiga internete: <https://polona.pl/item-view/3c74fd18-fdc3-4be7-a679-12c5783ea184>.
- PaIG: [Pabrėža Jurgis, XVIII a. II ketvirtis] 2019: *Ižėgis Geograpyje* [Introduction to Geography] (: *Žemiuraszts*) <...> [Introduction to Geography], 166 p., rankraštis saugomas Vrublevskių bibliotekoje, F9-3361, faksimilė žr. *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (perrašą žr. p. 65–230).

LITERATŪRA

- Echard Laurence, par., 1782: *Dykcyonarzyk Geograficzny Czyli Opisanie Krolestw, Prowincyi, Miast, Biskupstw, Xięstw, Hrabstw, Margrabstw, Portow, Fortec y innych mieysc*

- znaczniejszych w czterech częściach świata <...>* [Geographical Dictionary, or Description of Kingdoms, Provinces, Cities, Bishoprics, Principalities, Counties, Margraviates, Ports, Fortresses, and other places of importance in the four parts of the world] 1, Warszawa: Drukarnia Piotra Dufoura.
- Estreicher Karol 1878: *Bibliografia polska XIX stolecia* [Lata 1800–1881] [Polish Bibliography of the 19th Century [Years 1800–1881]] 4: R–U, Kraków: Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gedrimas Robertas 2003: J. A. Pabrėžos geografijos vadovėlio terminai [Terminology of J. A. Pabrėža's Geography Textbook]. – *Terminologija* 10, 117–134.
- Gidžiūnas Viktoras 1994: *Jurgis Ambraziejus Pabrėža*, Vilnius, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- Kažukauskaitė Ona, Šepetytė Rita, par., 2009: Jurgis Ambraziejus Pabrėža *Taislius augyminis I-223* [Jurgis Ambraziejus Pabrėža's "Taislius augyminis" I-223], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kišūnienė Nijolė 1972: J. Pabrėžos bibliografija [Bibliography of J. Pabrėža]. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 95–114.
- Pacevičius Arvydas, Raudytė Nijolė 2023: *Žemaičių daktaras Faustas. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos bibliotekos kilmė, raida ir paveldas* [Samogitian Doctor Faustus. The Origin, Development and Heritage of the Jurgis Ambraziejus Pabrėža Library], Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- PSB: *Polski słownik biograficzny* [The Polish Biographical Dictionary] 46(3), s. 190: Syska Józef – Szafraniec Sykstus, Warszawa, Kraków: Polska Akademia Nauk, 2009.
- Skorupskas Ričardas 2019: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija (J. A. Pabrėžos veikalo „Geograpyje“ apžvalga-analizė) [The Geography of Jurgis Ambraziejus Pabrėža (Review-analysis of J. A. Pabrėža's Work in "Geography")]. – *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–36.
- Subačius Giedrius 1996: Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos žemaičių kalba [Jurgis Ambraziejus Pabrėža's Samogitian Language]. – *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos* 8: *Asmuo tarp tautos ir valstybės*, 10–113.
- Šepetytė Rita 2019: Pratarė. Rankraščio kalbos ypatybės [Features of the Manuscript's Language]. – *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 7–8, 37–50.
- Šepetytė Rita 2020: Pratarė. „Pamokslų vairingose materijose“ kalbos ypatybės. Rankraščio aprašas [Preface. Features of the Language of "Sermons on Various Matters". Description of the Manuscript]. – *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos*, par. R. Šepetytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 7–8, 36–61, 791–798.

- Šepetytė Rita, par., 2014: Jurgis Ambraziejus Pabrėža *Taislius augyminis 224–776* [Jurgis Ambraziejus Pabrėža's "Taislius augyminis" 224–776], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šepetytė Rita, par., 2015: Jurgis Ambraziejus Pabrėža *Taislius augyminis 777–980* [Jurgis Ambraziejus Pabrėža's "Taislius augyminis" 777–980], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šepetytė Rita, par., 2019: *Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos geografija* [Geography of Jurgis Ambraziejus Pabrėža], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šepetytė Rita, par., 2020: *Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos* [Sermons on Various Subjects, by Ambraziejus Pabrėža], Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Šilinskaitė Simona 2010: Lietuviškos geografijos terminijos raidos aspektai Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos „Geografyje“: magistro darbas [Aspects of the Development of Lithuanian Geographical Terminology in Jurgis Ambraziejus Pabrėža's "Geography": Master's Thesis], Vilniaus pedagoginis universitetas. Prieiga internete: <https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/3da5c198-f387-4d8f-9611-9c7db6f34fc4/content>.
- Tarvydas Juozas 1972: J. Pabrėža – pirmojo lietuviško geografijos vadovėlio autorius [J. Pabrėža – Author of the first Lithuanian Geography Textbook]. – *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*, Vilnius: Mintis, 55–62.
- Wieczorek Agnieszka 2011: Kształcenie i wychowanie w szkołach powiatowych misjonarzy prowincji litewskiej na przełomie XVIII i XIX wieku [Education and Upbringing of Missionaries of the Lithuanian Province in District Schools at the Turn of the 18th and 19th Centuries]. – *Klio – Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym* 16(1), 43–76. Prieiga internete: <https://apcz.umk.pl/KLIO/article/view/KLIO.2011.003/1096>.
- Zawadzki Józef 1812: *Geografii powszechna, zawieraiąca krótkie opisanie stanu politycznego 5 części świata, z ostatnimi odmianami, jakie nastąpiły do r. 1812, z przydatkiem na końcu rejestru imion właściwych* [Universal Geography, Containing a Short Description of the Political State of 5 Parts of the World, with the Latest Changes that Occurred up to 1812, with an Appendix at the end of the Register of Proper Names], edycja nowa poprawna, Wilno: Józef Zawadzki. Prieiga internete: <https://polona.pl/preview/9e7f15d1-87b7-4f88-8ccb-3103a6400700>.